
KOJU VRSTU PRAVDE PRIMENITI U POST- JUGOSLOVENSKIM DRŽAVAMA¹

NEBOJŠA BJELAKOVIĆ

S engleskog prevela Vida Savić

UVOD

U ovom tekstu istražujem mogućnost metodološkog i konceptualnog problematizovanja pitanja istine, pravde i pomirenja u prethodnoj Jugoslaviji, koje bi bilo suprotno preovlađujućem pristupu, to jest viđenju tih pitanja iz perspektive etičkog ili vrednosnog suda.² Razmatram dostignuća i prepreke na putu pomirenja bivših jugoslovenskih republika. Zatim nastojim da pokažem da bi uspešnom pomirenju mogli doprineti preispitivanje dominantnih naracija o predratnim i ratnim događajima (pitanje “istine”) i uspešna primena principa pravde, kao što je krivično gonjenje ratnih zločinaca. Ispitaću savremene diskurse s ciljem da se utvrde preovlađujuća viđenja ratnih zločina i pitanja odgovornosti u “centralnim” postjugoslovenskim državama – Hrvatskoj, Srbiji i Bosni i Hercegovini. Posebnu pažnju posvećujem odnosima tih država prema Međunarodnom krivičnom sudu za bivšu Jugoslaviju u Hagu (ICTY). Na kraju izlažem zaključak: ako se uvažava činjenica da Međunarodni krivični sud za bivšu Jugoslaviju, državne komisije za istinu i pomirenje i regionalne nevladine organizacije (NVO) idu različitim putevima u svojim aktivnostima, oni će se uzajamno dopunjavati u postizanju pomirenja među različitim etničkim grupama. U suprotnom, sukob gledišta i mišljenja te tri grupe aktera koje nude različite koncepte pravde mogli bi odvesti njihove aktivnosti u ćorsokak.

---

¹ Engleska verzija ovog članka objavljena je na internetskim stranicama The Centre for European Studies i The Institute for European and Russian Studies, Carleton University, Kanada.

http://www.carleton.ca/ces/papers/january03/january03_papers.html.

² Ovde iznosim svoje lične poglede, a ne stanovište kanadskog Ministarstva nacionalne odbrane ili kanadske vlade.

U prvom delu teksta analiziram glavne učesnike u procesu istine, pravde i pomirenja u centralnim bivšim jugoslovenskim republikama i procenjujem njihove stvarne i opažene razlike koristeći uglavnom analizu diskursa. U drugom delu prikazujem različite koncepte pravde koje bi ti akteri mogli paralelno primenjivati.

GLAVNI AKTERI – OPAŽENE I STVARNE RAZLIKE

Posleratno obnavljanje jugoslovenskih sukcesorskih država predstavlja složen ekonomski i politički poduhvat u kojem će svaka od zemalja učesnica najverovatnije tražiti specifičnu razvojnu strategiju. Za vlade jugoslovenskih sukcesorskih država to će biti težak zadatak primenjivanja strategija koje bi morale da uspostave ravnotežu između ekonomskog razvoja, unapređivanja demokratskih procesa i institucija, i jačanja bezbednosti i stabilnosti.

Međutim, te zemlje bi, s ciljem maksimalizovanja svog budućeg multietničkog prilagođavanja, morale zajednički da razmotre pitanja slobode kretanja (pravni eufemizam za povratak izbeglica), vraćanja privatne imovine predratnim vlasnicima i krivičnog gonjenja ratnih zločinaca. Institucionalno bavljenje tim pitanjima ustanovilo bi onaj minimum vladavine zakona koji je neophodan za potencijalno pomirenje različitih etničkih grupa. Pomirenje ima ključni značaj jer su države naslednice, u različitom stepenu i uprkos nastojanjima nacionalnih ideologa, i dalje multietnička društva i biće to u sve većoj meri ako se postignu sloboda kretanja i vraćanje privatne imovine.

258

U proteklih osam postdejtonskih godina postignuti su skromni rezultati u obnavljanju slobode kretanja i vraćanju privatne imovine, i nešto značajniji u pogledu suđenja za ratne zločine. Tu razliku verovatno treba pripisati pre svega činjenici da je problem ratnih zločina u većoj meri internacionalizovan i institucionalizovan zahvaljujući osnivanju Međunarodnog krivičnog suda za bivšu Jugoslaviju u Hagu, ali i tome što je njegova suština u većoj meri politička i ideološka. U posttuđmanovskoj / postmiloševićevskoj eri vlade centralnih bivših jugoslovenskih država Hrvatske, BIH i Jugoslavije postavljaju prioritete koji su pre pragmatični nego vizionarski, i to im se ne može zameriti.

Upravo zbog te preokupacije pragmatičnim rešavanjem složenih i teških ekonomskih i socijalnih problema pitanje ratnih zločina izbija u prvi plan kao paradoks: ono ima veći naboj političkog razdora nego bilo koja druga socijalna ili politička dilema.

Zato su u svakoj od tih zemalja imperativi stabilnosti važniji nego interesi pomirenja, a imperativi izgradnje institucija važniji nego interesi vladavine

prava. Verovatno su zbog toga vlade i društva tri centralne države naslednice postigle domaći konsenzus o ekonomskim i socijalnim pitanjima kao što su sloboda kretanja i vraćanje imovine – da bi omogućile postepeno vraćanje imovine i slobodu kretanja samo u meri u kojoj to ne ugrožava ekonomsku stabilnost zemlje, javnu bezbednost i matricu nacionalnog identiteta. Dakle, kao što pokazuje analiza javnog diskursa, u tim društvima zaista postoje vidljive razlike samo kada su u pitanju ratni zločini.

Ovde ću pokušati da analiziram jezik rasprava o ratnim zločinima koje su se vodile u postautoritarnoj fazi centralnih jugoslovenskih država naslednica. Posle pada postjugoslovenskih autoritarnih režima, uprkos nastojanju vlada tih zemalja da minimalizuju problem, razvila se otvorena debata između “pristalice” kažnjavanja za ratne zločine i njihovih protivnika. U njenom središtu nalazio se odnos prema Tribunalu u Hagu. Analiza te rasprave navodi na zaključak da različita viđenja predstavljaju tačku sporenja između “pristalice” i “protivnika” Haškog tribunala.

259 “Pristalice” vide rad Tribunala kao povratak pravnoj državi u kojoj je pravda zadovoljena tek onda kad se kazne vinovnici zločina, a “protivnici” vide Tribunal kao instancu koja definitivno proglašava ko je kriv i odgovoran za izbijanje jugoslovenskih građanskih ratova. Ta razlika u gledanju na Haški sud ključna je za manifestacije i sve brojnije žalbe obe grupe. Istovremeno, metodološka slabost koju one pokazuju u raspravi dodatno komplikuje njihov odnos u toj meri da više nije reč o dijalogu, već o dva monologa koja su do sada proizvodila politički *status quo*.

Glavni razlog koji navode “pristalice” jeste da postoji zakonska obaveza sukcesorskih država da poštuju zahteve i odluke Tribunala i da im se pokoravaju. Pored toga, “pristalice” tvrde da je uspeh demokratizacije neposredno povezan sa potpunom saradnjom s Tribunalom u Hagu. To ideološki implicira da su oni koji se ne slažu s principima rada Haškog suda protivnici demokratske prakse i demokratskih standarda. Tako Haški tribunal u državama naslednicama postepeno dobija, pored svog jasnog mandata da sudi ratnim zločincima, i ulogu testa iz demokratije. Praktična mogućnost uslovljavanja finansijske pomoći i međunarodnog razvoja potpunom saradnjom sa Tribunalom pretvara taj ideološki zahtev u stvarnu politiku.

U skladu s tim, argumentacija “protivnika” prerasta u negaciju demokratske prirode samog suda, zasnovanu na okolnostima pod kojima je on nastao, nedovoljnom učešću jugoslovenske države u radu i delovanju tog suda i nezadovoljstvu njegovom praksom i presudama. Rasprava o Tribunalu posebno je složena u postmiloševićevskoj Jugoslaviji. Tribunal ima vrlo visok ugled među nevladinim or-

ganizacijama i nezavisnim medijima, a najgrlatiji “protivnici” dolaze iz kruga javne politike – to jest iz vlade. Međutim, pokušaj da se razvrstaju “pristalice” i “protivnici” ne bi pojednostavio tu raspravu time što bi te grupe smestio u promiloševićeve i antimiloševićeve političke snage ili među one koji su u “manjoj” ili “većoj” meri nacionalisti. Takvo razvrstavanje otežavaju pre svega sledeća tri razloga:

Prvo, obema grupama je zajednički vrednosni sud da je etnička podela – koliko god etički i ljudski bolna – trajna i nepovratna, barem za našeg života. Zbog toga se pomirenje ne shvata kao međuetnički problem (koji prelazi državne granice), već pre svega kao unutrašnja stvar države (u okviru državnih granica).

Drugo, bilo bi teško dokazati da je glavna razlika između “pristalica” i “protivnika” ideološke prirode, pošto obe strane u suštini poštuju principe pravde i osuđuju kriminal. Dakle, obe grupe podjednako osuđuju ubijanje civila, mučenje zarobljenika ili silovanje.

Treće, i “pristalice” i “protivnici” tvrde da su ti zločini postupci pojedinaca i da ispitivanje odgovornosti ili krivice treba usmeriti samo na te pojedince, a ne na celu etničku grupu ili državu. 260

U skladu s tim, obe grupe pokušavaju da umanje značaj koncepta komandne odgovornosti, pošto smatraju da su jugoslovenski građanski ratovi bili haotični događaji a ne rezultat politike koja je planirana u jednom centru i iz njega sprovedena.

Ovde bi, ipak, trebalo pomenuti da neki od radikalnijih “pristalica” uistinu veruju da bi čin kolektivne katarze kroz priznavanje krivice bio najbolji način pomirenja. Primer koji se često pominje jeste klečanje nemačkog kancelara Vilija Branta pred spomenikom žrtvama ustanka u varšavskom getu. Ali, iako je Brant imao dovoljno lične hrabrosti da se tim gestom vrati u 1945. godinu, trebalo je da prođe 25 godina da bi te dve države podigle svoje odnose na nivo poverenja, poštovanja i međusobne saradnje koji takav postupak podrazumeva. Tek 1970. godine one su rešile pitanje granica, pitanje međusobnog priznanja i ratnih reparacija, tako da gestovi pomirenja mogu biti naizgled unilateralni i da se ne mora strahovati od toga da će oni povrediti bilo koju stranu.

Stoga ni “protivnici” ni “pristalice” ne bi želeli da započnu posttuđmanovsku i postmiloševićevsku izgradnju države s teškom ljagom kolektivne odgovornosti za ratne zločine ili sa ekonomskim opterećenjem koje povlači obaveza plaćanja

ratnih reparacija. Šta onda deli “pristalice” i “protivnike”? Moglo bi se reći da je spirala međusobnih optužbi pre svega posledica primene različitih nivoa analize – to jest da je njena priroda metodološka. U ovom slučaju različiti nivoi analize znače sledeće: ako jedna grupa upire prstom na određeni ratni događaj kao ratni zločin, druga pristupa istom događaju sa opšteg stanovišta tvrdeći da je rat prljava rabota povezana s nepoželjnim elementima ljudske prirode, i da se u ratovima uvek događaju zločini. Sociolozi i lingvisti kažu da u situaciji u kojoj se koriste različiti nivoi analize ne postoji dijalog sagovornika već kakofonija, ili “mešanje krušaka i jabuka”.

Verovatno zbog toga te dve grupe izgledaju tako udaljene iako, kao što smo već rekli, imaju istu teorijsku osnovu. Metodološka zabluda oscilovanja između različitih nivoa analize zapravo je nesrećno čedo jugoslovenske krize. Naime, krajem 80-ih, birokratski komunistički diskurs izumeo je tu tehniku i primenjivao je kad bi se suočio s političkim izazovima demokratizacije i mogućnošću da izgubi vlast. Okolnosti građanskog rata i nacionalizma pogodovale su širenju te tehnike u društvu, te je ona postala deo dominantnog diskursa, ili tačnije standardna metoda argumentacije.

261 Dakle, i pored analitičkog pokušaja da se razumeju specifičnosti “pristalice” i “protivnika”, ostaje pitanje – da li bi se taj čvor mogao razmrsiti i da li bi jabuke i kruške mogle da se razdvoje i stave u dve posebne kutije? Da li bi se o specifičnim zločinima moglo raspravljati kao o specifičnim događajima, što oni i jesu? Prema tome, da li bismo mogli da promenimo *status quo* i ostvarimo napredak u stvarima kao što su sloboda kretanja, vraćanje privatne svojine njenim predratnim vlasnicima i sudsko gonjenje ratnih zločinaca? Očigledno je da bi se trebalo pozabaviti fundamentalnom razlikom u gledanju na Haški tribunal. To je samo sud koji kažnjava pojedinačne zločine počinjene u ratu, a za bavljenje pitanjem koje zanima “protivnike” (najveća krivica i odgovornost za izbijanje jugoslovenskih građanskih ratova) trebalo bi osnovati neku vrstu komisije ili komisija za istinu i pomirenje. Te dve institucije bavile bi se različitim aspektima nedavne jugoslovenske istorije: Tribunal u Hagu specifičnim pitanjima, a komisije za istinu i pomirenje kontekstualizacijom, dakle širim i opštijim pitanjima. Pošto domen pomirenja komisija za istinu koje finansira država ne obuhvata međuetničko pomirenje, zajednica NVO-a može da popuni tu prazninu sopstvenim prekograničnim inicijativama, tako da ta trijada aktera (Haški tribunal, državne komisije za istinu i NVO) deluje na različitim ali komplementarnim frontovima. Dakle, ako bi kruške i jabuke bile raspoređene u odgovarajuće kutije, bio bi uspostavljen minimum vladavine zakona koji je neophodan za moguće pomirenje različitih etničkih grupa.

KOJU VRSTU PRAVDE PRIMENITI

Zašto tim grupama aktera dodeljujemo različita polja aktivnosti? Zato što se u centralnim državama naslednicama prethodne Jugoslavije mogu primeniti tri paralelna koncepta pravde – retributivna pravda, restorativna pravda i tranziciona pravda.

Jugoslovenski građanski rat bio je traumatično iskustvo za centralne jugoslovenske sukcesorske države, a lek za jedno takvo iskustvo trebalo bi da se zasniva na uporednim iskustvima zemalja koje su preživele ratove, nasilje u zajednicama i prelazak iz autoritarnih u demokratske režime. Spisak zemalja koje su se borile sa sličnim izazovima, ali su primenjivale neki od pomenutih konceptata pravde prilično je dug: Argentina, Bolivija, Čad, Čile, Istočni Timor, Ekvador, El Salvador, Nemačka, Gvatemala, Haiti, Malavi, Nepal, Nigerija, Panama, Peru, Filipini, Sjevera Leone, Južna Afrika, Južna Koreja, Šri Lanka, Uganda, Urugvaj, Zimbabve. Skoro svaki od ovih slučajeva ostavio je gorka osećanja među značajnim političkim i društvenim akterima jer su svi mislili da se moglo uraditi više.

Da bi se sprečila slična osećanja u bivšoj Jugoslaviji trebalo bi istovremeno primeniti sva tri paralelna koncepta pravde. Smatram da bi njihovo sprovođenje razgraničilo i olakšalo rad postojeće tri grupe učesnika u procesu traženja istine, pravde i pomirenja. To znači da postoji prostor za svakog od učesnika i da oni ne bi trebalo da vide jedan drugog ni kao prepreku ni kao konkurenciju. Takav pristup bi takođe mogao pružiti međunarodnoj zajednici sofisticiranija sredstva za uticaj na izgradnju pravosudnih institucija u regionu nego što to može puko oslanjanje na Haški tribunal.

262

Međunarodni krivični sud za bivšu Jugoslaviju osnovan je usred jugoslovenskog građanskog rata 1993. godine. Osnovao ga je *ad hoc* Savet bezbednosti UN-a, sa isključivo političkim zadatkom – da doprinese okončanju građanskog rata. Haški tribunal imao je dvojaku prirodu: osnovan je kao prinudno sredstvo za kažnjavanje onih koji su počinili zločine, a istovremeno je trebalo da zastraši jugoslovenske moćnike i da ih natera da dobro razmotre svoj način vođenja građanskog rata. Zato je to pravno telo koncipirano kao instanca retributivne pravde. Priroda retributivne pravde jeste da kažnjava za krivična dela počinjena u prošlosti. Teško je poverovati da su diplomate sa Ist Rivera verovala 1993. godine da bi taj *ad hoc* organ mogao delovati samo u okvirima restorativne pravde. Priroda restorativne pravde je da isceli rane nanete žrtvama kroz zajedničke napore žrtava i počinilaca zločina. Pošto Tribunal nije osnovan niti opremljen da doprinosi isceljenju i sprovodi restorativnu pravdu, taj zadatak mogle bi da obavljaju neke druge grupe ili organizacije. Tokom nekoliko godina vladavine lokalnih postkomunističkih autoritarnih režima na bivšim jugoslovenskim prostorima, zaceljivanju ratnih rana posvećivale su se sa-

mo nevladine organizacije. Lokalni NVO-i obavljali su tu plemenitu misiju i tako stekli ugled koji se širio preko strogih etničkih i državnih granica.

Međutim, sa osnivanjem komisija za istinu i pomirenje pojavili su se novi kandidati za tu ulogu. No, postoji dobar razlog za verovanje da su već osnovane ili najavljene komisije pogodne za ostvarivanje tranzicione, a ne restorativne pravde. U žiži interesovanja retributivne pravde jesu počinioci zločina, kršenje zakona i kažnjavanje krivaca, a restorativna pravda se istovremeno usredsređuje na počinioc zločina, žrtve i zajednicu i usmerena je na isceljivanje, jačanje odgovornosti i sprovođenje preventivnih mera. S druge strane, priroda tranzicione pravde je da omogući društveni, ili bolje rečeno elitni kompromis u krucijalnim momentima promene režima. Stoga su komisije za istinu i pravdu koncipirane da obezbede blagodat mirne tranzicije u periodu promena, a ne da se radikalno obračunavaju s prethodnim nedelima. Njihov glavni mehanizam rada nije da vode istragu i suđenja, već da preispituju, tragaju i utiču na svest javnosti. Tranzicionoj pravdi često se prigovara da istražuje i nalazi samo jednu verziju istine.

263 Koliko god da je ta kritika razumljiva, ona često zaboravlja da su komisije za istinu i pomirenje osnovane zato što postoji zvanična priča o događajima, ili jednostavno zvanična istina. One su, po rečima Dezmonda Tutua, bivšeg predsednika južnoafričke komisije za istinu i pomirenje, “treći put koji se prostire između nacionalne amnezije i krivičnog gonjenja”.

Moglo bi se reći da postjugoslovenska društva nisu toliko podeljena ili heterogena da bi bilo potrebno primeniti mehanizme isceljivanja, koji bi izvesno bili neophodni da je, posle krvavog građanskog rata, federalna Jugoslavija nastavila da postoji kao jedna zemlja. Međutim, postojanje glasnih interesnih grupa koje zahtevaju preispitivanje nedavne prošlosti do te mere podriva autoritet i legitimitet političkih elita u državama naslednicama da su one pristale ili bi mogle pristati na osnivanje takvih komisija. Kada se osnuju, komisije imaju različit uticaj na zemlje sukcesore – od potencijalnog stuba nacije u slučaju Bosne do sredstva mirne tranzicije u slučaju u Hrvatske i Srbije. Ali, u krajnjoj liniji, treba podsetiti da je izgradnja nacije zadatak državnih institucija i političke elite, a ne *ad hoc* istražnih tela.

ZAKLJUČAK

U zaključku želim da istaknem da Haški tribunal ne bi trebalo da bude marker u testovima demokratije, koji bi kažnjavao celo društvo zbog njegovih neuspeha u ostvarivanju demokratije. Umesto toga, on bi trebalo da pomogne jugoslovenskim sukcesorskim državama da budu njegovi partneri i da deluju u okviru pravnih normi.

Inače postoji opasnost da Tribunal, sa više od hiljadu zaposlenih i godišnjim budžetom većim od sto miliona dolara, ostvari predviđanje Maksa Vebera po kojem će administracija opsluživati samu sebe i svoje birokratske interese, umesto da ispunjava ciljeve zbog kojih je stvorena.

Bez obzira na svoje dobre namere i plemenite ciljeve, međunarodnu zajednicu možda čeka malo razočaranje 2008. godine. Predviđeno je da kancelarija Suda u Hagu bude zatvorena 2008. godine, a do tada bi, u skladu sa svojim sadašnjim planom, trebalo da donese presude u oko 150 slučajeva, što će ukupno koštati oko milijardu dolara. U takvoj situaciji bez odgovora bi mogla ostati sledeća dilema: *da li bi za regionalni oporavak i stabilnost bilo bolje investirati novac i sredstva u izgradnju pravnog sistema jugoslovenskih država i istovremeno primenjivati sva tri koncepta pravde, ili i dalje institirati samo na primeni principa retributivne pravde?*